

Jag in Bashgard

Somayeh Podat

Master of Archeology, Head of the Persian Gulf Museum, Bandar Abbas

Abstract

Jag, scientifically known as *Dalbergia sissoo* and Shisham_ Persian name_, and local names Sassam, Jag, Jagh and Ciso, is a medium-sized tree that often grows in the highlands and along the mountain rivers. Habitats of this plant species have been reported in India, Bangladesh, Malaysia, Bhutan, Myanmar, Nepal, Pakistan and Afghanistan, and in southeastern Iran in the Makran Heights, Jabal_Barez and Bashkard mountain ranges. Bashkard mountainous areas, the research area of this article; including Kart Zani, Pish Jā, Grish-e Jāsbi, Parkhāsh, Ashnut, Jagdān and Angoharan / Goharan have been reported as the natural habitats for Jag. More specifically, Gi majg _ 1600 AMSL_ and Pisken _ 995 AMSL_ are the habitats that have been reported as a result of local visits (Emtehani and Jazireh-ee 1381:58). The author has also observed this tree and its various uses in the heights of Dar-gwan village, Dar shahr city, Kāhken and Ahviri mountain range.

In linguistic and archeological studies, there is some evidence that firms this tree's historical uses: the name of this tree and its wood uses are mentioned in Assyrian and ancient Persian texts, and also some parts of it have been found in archeological excavations in Harappa, Mohenjodaro, Mehrgarh, Tell Abraq and Shahr-e Sukhteh. Most importantly, as the well-known Russian Iranologist and linguist Ilya Gershevitch acknowledges, Darius's inscription mentions the use of Jag wood in the construction of Apadana palaces of Susa. As a result of a research trip (to record Bashkardi language) to fourteen Bashkard villages and Dar-gwan village, and observing Jag tree and the doors made of its wood, Gershevitch suggests this hypothesis that these woods may have been transported from Bashkard to the sea through Minab River, and then they were taken to Susa. During archeological research in the area, the author found a vessel made of Jag wood in a historical-Islamic area at a mountain hillside near Jagin Dam. Then with locals' guidance, He saw the Jag tree, near the village of Shun and Sit-e-pirow River at Dar-gwan village heights. Then, searching for the artists, craftsmen and professionals in this field, he found people with the knowledge of the right quality and having the skill of cutting and shaping the trunk and branches of this tree



Dalbergia sissoo (Indian Rosewood) in Dargavan Heights

with simple and basic tools in Dar-gwan and kulegh villages. This article - following valuable reports and researches by Ilya Gershevitch is an attempt to introduce this valuable plant species to the archeological community, a brief mention of historical sources that include the use of Jag, evidence of its use in historical and Islamic times in Bashkard, the possibility of communication between Susa and Bashkard and Jag wood transfer from Bashkard to Susa in order to construct Darius' palaces. Also, hope that it will be the beginning of further professional studies in this field with the help of other sciences such as ancient languages, ancient botany, ancient climatology and archeology.

Keywords: *Bashkard Vegetation, Jag, Historical Evidence, Architecture, Handicrafts*

جگ در بشکرد

سمیه پودات

کارشناس ارشد باستانشناسی، سرپرست موزه خلیج فارس بندرعباس
s.poodat@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۲۴

چکیده

جگ با نام علمی دالبرجا سیسو (dalbergia sissoo) و نام فارسی شیشم، و نام‌های محلی ساسم، جگ، جَغ، و سیسو، درختی است متوسط که اغلب در ارتفاعات و در مسیر رودخانه‌های کوهستانی می‌روید، زیستگاه‌های این گونه گیاهی در هندوستان، بنگلادش، مالزی، بوتان، میانمار، نپال، پاکستان و افغانستان و در جنوب شرقی ایران در ارتفاعات مکران، سلسله جبال بارز و بشکرد گزارش شده است. چوب جگ یکی از مقاوم‌ترین چوب‌هاست و در عین حال، کار با آن از جهت برش و شکل‌دهی سهولت دارد. از این رو علاوه بر استفاده خوراکی و دارویی، از دیرزمان در ساخت لوازم مختلف و نیز در معماری کاربردهای فراوانی داشته است. در مطالعات زبان‌شناسی و باستان‌شناسی، شواهدی از کاربردهای تاریخی این درخت وجود دارد. در متون آشوری و فارسی باستان، نام این درخت و استفاده از چوب آن به میان آمده و نیز در کاوش‌های باستان‌شناسی در هاراپا، موهنجودارو، مهرگاره، تل ابرق، و شهر سوخته قطعاتی از آن به دست آمده است. مهم‌تر از همه، در کتیبه داریوش به کاربرد چوب جگ در ساخت کاخ‌های آپادانای شوش اشاره شده است. این نوشتار تلاشی است برای معرفی این گونه ارزشمند گیاهی به جامعه باستان‌شناسی، ذکر اجمالی منابع تاریخی که در آن به کاربرد جگ اشاره شده، شواهد و مدارک استفاده از آن در دوران تاریخی و اسلامی در منطقه بشکرد، احتمال وجود ارتباط بین شوش و بشکرد، و انتقال چوب جگ از بشکرد به آنجا برای ساخت کاخ‌های داریوش.

واژه‌های کلیدی

پوشش گیاهی بشکرد، جگ، شواهد تاریخی، معماری، مصنوعات دست‌ساخت.

درآمدی بر شناخت جگ (dalbergia sissoo)

- ویژگی‌ها: جگ از خانواده Leguminosae papilionaceae است و با نام محلی جگ، سیسو (آبادان)، جغ (هرمزگان) در ایران شناخته می‌شود. نام تجاری آن سیسو sissou و شیشم shisham است (امتحانی و جزیره‌ای، ۱۳۸۱: ۵۵). از این جنس ۲۷ گونه در هند یافت می‌شود و در ایران تنها وجود گونه *dalbergia sissoo* تاکنون گزارش شده است. نام جنس *Dalbergia* از نام گیاه‌شناس سوئدی Nicholas Dalberg گرفته شده است (همان، ۵۶).

جگ درختی است خزان‌کننده با قامتی متوسط به بلندی ۱۰ تا ۳۰ متر که محیط آن به ۲ تا ۴ متر در قاعده می‌رسد. پوست درخت خشن و دارای شکاف‌های عریض و سطحی است. ورقه‌ورقه شدن پوست به طور نامنظم صورت می‌گیرد و پوست آن به رنگ خاکستری کم‌رنگ و قهوه‌ای روشن است. الیاف جگ به طول ۲ تا ۲/۸ سانتی‌متر به رنگ زرد کم‌رنگ است که در معرض هوا به سرعت در ابتدا به نارنجی و بعد قهوه‌ای متمایل به قرمز پررنگ تبدیل می‌شود. برگ‌های جگ شانه‌ای فرد و متناوب است. طول محور برگ‌ها ۳/۵ تا ۸ سانتی‌متر و در قاعده متورم هستند. برگچه‌های جگ ۳ تا ۵ متناوب و به طول ۳-۷ و عرض ۳-۵/۹ سانتی‌متر، به شکل کروی تا لوزی یا تخم‌مرغی پهن تا تخم‌مرغی مورب و به طور مشخصی نیش‌دار در نوک و دارای قاعده باریک تا گرد، چرمی، که در جوانی کم‌کرک و در دوران بلوغ بدون کرک هستند. گل‌های جگ به صورت خوشه‌ای و سنبل‌محوری، مرکب از چندین محور کوتاه، به رنگ سفید شیری یا کرم روشن با ۷ تا ۹ میلی‌متر طول بدون دم‌گل یا دم‌گلدان، با ۲ عدد برگ - که ریزان هستند - است. کاسه گل جگ با ۵ کاسبرگ، مستطیلی مژدار نوک‌کند یا نوک‌تیز، و جام گل با گلبرگ درفشی کم و بیش کروی، نوک چال‌دار با ۷ تا ۸ میلی‌متر طول، پرچم‌های آن ۹ عدد و بساک‌های آن ۲ سلولی‌اند. تخمدان جگ به طول ۴ تا ۸ میلی‌متر و مستطیلی است، تخمک‌ها ۵ تا ۶ عدد میوه به صورت نیام به طول ۷/۵-۱۰/۷ و عرض ۴/۵-۱۰ سانتی‌متر بدون کرک نوک‌تیز تا نوک‌کند، ناشکوف، معمولاً دارای ۱ تا ۴ دانه، به طول ۴-۵/۵ و عرض ۸-۱۰ میلی‌متر و به رنگ قهوه‌ای تا سیاه هستند (همان، ۵۶). جگ به شدت روشنی‌پسند و از لحاظ نیاز آبی پرتوقع است (همان، ۶۰).

- زیستگاه‌ها: در مورد ویژگی‌های رویشگاه آن چنین آمده است: جگ از خاک‌های رسی سنگین پرهیز می‌کند و خاک‌های شنی و سنگ‌ریزه‌دار را ترجیح می‌دهد و در خاک‌های سفت رسی از رشد بازمی‌ماند و در خاک‌های شوری که دارای لایه سخت غیر قابل نفوذ است، ممکن است به کلی از پا بیفتد و در خاک‌های متخلخل که به خوبی تهویه می‌شوند و دارای رطوبت مکفی هستند، به خوبی می‌روید. این گونه از نظر ژئومورفولوژی ارتفاعات بالاتری را نسبت به سایر گونه‌ها اشغال می‌کند و عمدتاً در مسیر رودخانه‌های

کوهستانی روی آبرفت‌های رودخانه‌ای ماسه‌سنگ و کنگلومرا واقع است (امتحانی و جزیره‌ای، ۱۳۸۱: ۶۰).

- رویشگاه‌ها در سطح جهانی: این گونه در هندوستان در حوزه گوالپارا (Goalpara) در بسترهای رودخانه‌ای پوشیده از سنگ‌ریزه در منطقه حاشیه‌ای هیمالیا که از آسام تا پنجاب کشیده شده‌اند، گسترش دارد. در بسیاری از قسمت‌های هند تا مرز ارتفاعی ۹۰۰ متر از سطح دریا در منطقه حاشیه‌ای هیمالیا یافت می‌شود و گاهی نیز تا ارتفاع ۱۵۰۰ متری از سطح دریا دیده می‌شود. این گونه در خارج از هندوستان در کشورهای نپال، بوتان، بنگلادش، میانمار (برمه)، مالزی، پاکستان و افغانستان یافت می‌شود (تواری، ۱۹۹۴: ۳۱۶). طبق نظر Troup (۱۹۲۱) احتمالاً سیسو گیاه بومی مخصوص مناطق Bhabar و حاشیه هیمالیا است و انسان آن را به جاهای دیگر برده است، چنانکه آن را در زمین‌های زراعی مناطق گرمسیری و نیمه گرمسیری آفریقا و آسیا می‌کارند (امتحانی و جزیره‌ای، ۱۳۸۱: ۵۷).

- رویشگاه‌ها در ایران: جگ در ایران در مناطق کوهستانی گرمسیری جنوب به صورت دهلیزی و دالانی در قطعات محدود و پراکنده در کرانه رودخانه‌های آب شیرین می‌روید. این گونه در ایران از ارتفاع ۲۶۰ متر تا ۱۶۰۰ متر از سطح دریا مستقر است و اقلیم مطلوب برای آن اقلیم خشک معتدل و مدیترانه‌ای معتدل با حداقل مطلق دمای ۳- درجه سانتی‌گراد و متوسط بارندگی سالانه ۱۸۰ تا ۶۰۰ میلی‌متر است (همان، ۶۰). در فلور ایرانیکا، جنوب جبال بارز، سرباز، مکران، تنگه سرخه، شرق کوهک، و بشاگرد به عنوان گسترشگاه جگ معرفی شده است (ریچینگر، ۱۹۸۶). در کتاب جنگل‌ها، درختان و درختچه‌های ایران وجود پایه‌های بومی جگ در تنگه سرخه نیک شهر بلوچستان و جبرفت گزارش شده است. در فلور خوزستان جگ به عنوان گونه خودرو کاشته شده و وجود آن در مناطق مختلف شمال مسجد سلیمان و لالی و اهواز گزارش شده است. رویش آن به صورت بومی در سطح محدود در منطقه چهارتن کهنوج ذکر شده است (امتحانی و جزیره‌ای، ۱۳۸۱: ۵۸).

- رویشگاه‌ها در هرمزگان: این گیاه در استان هرمزگان در بادافشان رودان بین روستاهای دهنو و باغ بالا در ارتفاع ۶۵۰ متر از سطح دریا، در جغان احمدآباد کوشاه حاجی‌آباد در ارتفاع ۱۴۰۰ متر از سطح دریا و در ارتفاعات جغد همگ در ارتفاع ۱۱۰ متر از سطح دریا مشاهده شده است (امتحانی و جزیره‌ای، ۱۳۸۱: ۵۸). همچنین وجود آن در بشکرد که موضوع این پژوهش است، گزارش شده است که در ادامه به طور دقیق ذکر خواهد شد.

- کاربردها: پوست این گیاه طعمی تلخ دارد و سقط‌کننده جنین،

نیشکر، در دوطرف رودخانه‌ها و کانال‌های آبرسانی برای حفاظت از خاک دیواره‌ها و نیز به عنوان بادشکن و کمربند سبز اهمیت بسیار دارد (همان، ۶۲).

شواهد تاریخی از کاربردهای جگ

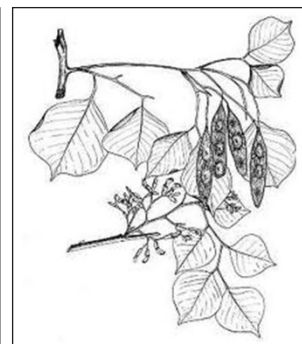
گرشویج افتخار شناسایی اسامی دالبرجا سیسو در سومری، اکدی، عیلامی و فارسی باستان را از آن خود کرده است. طبق نظر او اسامی این درخت در فارسی جدید جگ (*jag*) یا جَخ (*jax*)، در فارسی کهن یَکا (*yaka*)، در اکدی (*musukkannu*) و در سومری *gis mes.ma-gan-na* است (تنگ‌برگ و پاتس، ۱۹۹۹: ۱۰، ۱۳۱-۱۳۲).

در ۱۹۸۳ ک. ر. ماکسویل - هایسلوپ بیشتر مدارک باستان‌شناختی و آشورشناختی را برای کاربرد چوب سیسو بازنگری کرد. منابع آشوری اذعان می‌دارند که کاربرد چوب سیسو در ساخت درها (پادشاهی آشور نصیرپال II، تیگلات پیلسر III، سارگون و آشوربانی‌پال)، میلان (اسارهادون)، چوب سقف (آشور بانی‌پال)، تخت خواب (آشور بانی‌پال) و به طور کلی برای استفاده در قصرها (آشور بانی‌پال و سنخریب) بوده است. در نام‌های از دوره آشورنو، شاخه‌ها یا تنه سیسو (منظور تنه درخت سیسو است) به طول و قطر مشخصی (مثلاً ۳۲،۵ تا ۳ متر طول و ۵۰ سانتی‌متر قطر) درخواست شده است (تنگبرگ و پاتس، ۱۹۹۹: ۱۰، ۱۳۱).

قطعات زغال‌شده دالبرجا در بافته‌ای مربوط به هزاره ۳ و ۵ پم در مهرگاره و از اواخر هزاره ۳ پم از لعل‌شاه (لال شاه؟)

خلط‌آور، ضد کرم، تقویت‌کننده قوه باه (شهوت)، و اشتها‌آور است. و همچنین برای بیماری‌های پوستی و سوء هضم و دیسانتری مفید است. از خاکاره چوب این گیاه جوشانده‌ای تهیه می‌کنند که در استعمال خارجی برای درمان جذام و کورک مصرف می‌شود. میوه این گیاه حاوی ۲ درصد تانن است و چوب آن نیز دارای اسانس روغنی است (رحیمی‌نیا، ۱۳۸۷: ۳۱۰).

چوب جگ یکی از مقاوم‌ترین چوب‌ها در مقابل حمله موربانه است. چوب این درخت به نرمی رنده می‌شود و اگر به مدت ۲۴ ساعت بخار داده شود، با ماشین تهیه روکش به سهولت می‌توان از آن لایه‌گیری کرد. چوب جگ در شبه‌قاره هند کاربردی مشابه چوب گردو در ایران دارد و در ساخت در، پنجره، میل، و تزئینات داخلی منازل استفاده می‌شود. همچنین برای ساختن واگن و کوبه قطار از بهترین چوب‌هاست. اکثر دسته ابزارها به‌ویژه دسته ابزارهای روستایی مثل بیل و داس و بتر از این چوب تهیه می‌شود. ابزارهای کشاورزی و روستایی مثل محور چرخ، پله نردبان، و جعبه حمل میوه را از این چوب می‌سازند (امتحانی و جزیره‌ای، ۱۳۸۱: ۶۱). به دلیل خوش‌رنگ بودن، عدم شکاف‌خوری، رنگ‌پذیری و جلاپذیری، چوب جگ در صنعت خراطی و کنده‌کاری استفاده مطلوبی دارد. چوب آن را پس از بخار دادن به صورت خمیده درآورده، برای دسته عصا و قطعات میل و دکوراسیون ساختمان استفاده می‌کنند (تصویر ۱). قابلیت سوخت چوب جگ به سبب فقدان جرقه و ارزش گرمادهی (بین ۴۹۰۸ تا ۵۱۸۱ کالری/گرم) در خور توجه است. در جنگل‌کاری نیز کاشت آن همراه با گندم و



تصویر ۱. سمت راست: تصویر و طرحی از برگ جگ؛ میانه و سمت چپ: نمونه‌هایی از کاربردهای چوب جگ (مأخذ: تصاویر برگرفته از www.arkive.org).

زنی، پیش جا، گریش جاسبی، پرخاش، اشنوت، جگدان و انگه‌ران وجود رویشگاه طبیعی جگ گزارش شده است. به طور دقیق‌تر باید گفت گی مجگ در ارتفاع ۱۶۰۰ متر از سطح دریا و پیسکن (pisken) در ارتفاع ۹۹۵ متر از سطح دریا از جمله رویشگاه‌هایی است که در نتیجه بازدیدهای محلی گزارش شده اند (امتحانی و جزیره‌های، ۱۳۸۱: ۵۸). نگارنده نیز در ارتفاعات روستای درگوان (dar-gwan)، در شهر، کاهکن (kāhken)، و رشته‌کوه اهویری (ahviri)، این درخت و کاربردهای متفاوت آن را مشاهده کرده که تصاویر و توضیحات مربوط به آن را در ادامه آورده شده است (تصاویر ۲ و ۳ و ۴).

کاربردهای تاریخی و امروزی جگ در بشکرد

ایلیا گرشویچ که به منظور مطالعه زبان بشکردی در ۱۹۵۶ به بشکرد (و دقیق‌تر بگویم گوهران) سفر کرده بود، درخت جگ را در ارتفاعات منطقه (در اشکان و رمشک) و کاربرد چوب این درخت را در ساخت درهای انبارهای خرما، تخت‌های کنده‌کاری‌شده، دسته چاقو و درهای کنده‌کاری‌شده دید و با دریافت نام آن در زبان بشکردی که جگ، جَخ و جَغ گفته می‌شود، در خصوص کلمه yakā که در کتیبه داریوش (در شوش) وجود داشت و اشاره به درختی تنومند و مقاوم می‌کرد، مطالعه کرد و آن را به روشنی معنا کرده و با دقت ریشه‌یابی و تشریح کرد (از بیان اطلاعات زبان‌شناختی و ریشه‌یابی واژه yakā و miš-ma-kan-na در اینجا

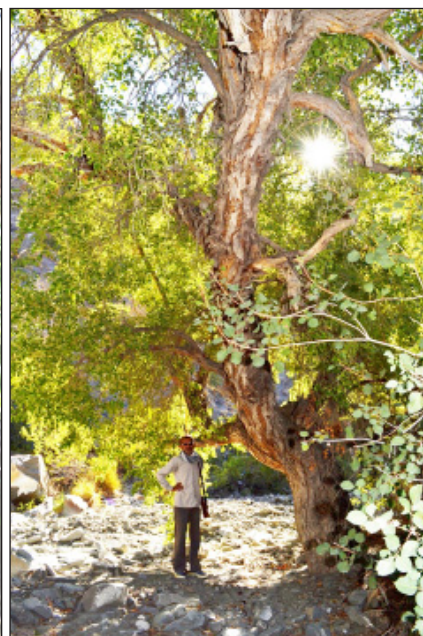
شناسایی شده است. در دره هند نمونه‌هایی از زغال آن در ازهاراپا و موهنجودارو گزارش شده است. مقادیر قابل توجهی زغال سیسو در لایه‌های هزاره ۴ پم شاهی تومپ و لایه‌های اواخر هزاره ۴ پم تا هزاره ۳ پم میری قلات هم یافت شده است (همان، ۱۳۲).

در مدت پنج فصل کاوش در تل ابرق (۱۹۸۹-۱۹۹۸) پنج قطعه از این گیاه به دست آمده است: دو قطعه زغال شده از لایه مربوط به دوره قدیم ام النار که بر اساس نتایج رادیوکربن متعلق به ۲۲۰۰ پیش از میلاد هستند؛ یک قطعه چوب از غلاف یک خنجر برنزی که در مقبره‌ای از دوره پایانی ام النار یافت شده و متعلق به ۲۰۰۰ سال پیش از میلاد و حتی کمی دیرتر می‌تواند باشد؛ قطعه چوب غلاف دومین خنجر فلزی یافت‌شده در مقبره‌ای از دوره پایانی ام النار، و یک قطعه زغال که از بافتی مربوط به عصر آهن II (۶۰۰ پم - ۱۰۰۰) به دست آمده است (همان، ۱۲۹).

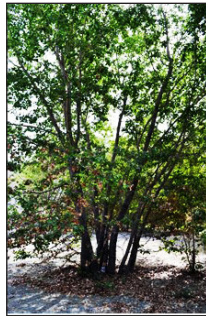
در مورد وجود آثاری از چوب جگ در ایران باید اشاره کرد که در شهر سوخته در سیستان ایران در لایه‌های مربوط به دوره‌های II-IV (۲۶۰۰ - ۱۸۰۰ پم) به شکل دوک نخ‌ریسی، شانه و پیکرک‌های جانوری یافت شده است (همان، ۱۳۲).

شواهد جگ در بشکرد

– رویشگاه‌ها در بشکرد: در مجموعه مقالات و گزارش‌های سمینار احیاء و توسعه جنگل‌های گرمسیری سواحل و جزایر خلیج فارس و دریای عمان، در مناطق کوهستانی بشاگرد از جمله کرت



تصویر ۲. عکس‌هایی از درخت جگ در ارتفاعات درگوان در محدوده چهارده روستا، بخش گوهران بشکرد (عکس از: نویسنده) شخص حاضر در تصویر سمت راست: جناب آقای حسن رحمانی، راهنمای نگارنده در درگوان و از هنرمندان سازنده لوازم از چوب جگ).



تصویر ۳. عکس‌هایی از درخت جگ در ارتفاعات کاهکِن در بخش گوهران بشکرد (عکس‌ها از: نویسنده).



تصویر ۴. عکس‌هایی از درخت جگ در ارتفاعات دَرشهر در محدودهٔ چهارده روستا، بخش گوهران بشکرد (عکس‌ها از: نویسنده).



تصویر ۵. کاربرد چوب (سرخدار) جگ به عنوان ستون در کپر در درگوان بشکرد (شخص حاضر در تصویر جناب آقای علی کمالی، راهنمای نگارنده در درگوان) (عکس از: نویسنده).

برای پرهیز از طولانی شدن کلام صرف نظر می‌شود). گرشویج معتقد است الوارهای جگ که در ساخت کاخ‌های داریوش در شوش استفاده شده، از بشکرد به آنجا برده شده است (گرشویج، ۱۹۵۷: ۱۶۸).

در ساخت بخش‌های مختلف کپر (kapar) و گرتیپ/گرتوف (gertip/gertuf) از چوب گیاهان مختلف منطقه (نخل و داز برای پوشش حصیری سقف و نخل، کهور، هبر (hebr) و جگ برای اسکلت بدنه کپر و ستون‌های نگهدارنده در اضلاع مختلف آن) استفاده می‌شود (تصویر ۵).

در صنعت کاردسازی که در مقیاس کوچک در بشاگرد وجود دارد، از چوب جگ برای تهیه دسته کارد استفاده می‌کنند. همچنین در ساخت درهای انبارهای خرما و زیارتگاه‌ها (تصویر ۶)، در ساخت تَهتوک (tahtuk) (سازه‌هایی به شکل تخت برای گذاردن اسباب خواب، لوازم پخت و پز و دیگر وسایل خانه) (تصویر ۷) و نیز منبر حسینیه‌ها، کرسی، و صندلی هم مورد استفاده وسیع بوده است و نمونه‌هایی از آن‌ها در برخی آبادی‌ها و روستاهای منطقه از جمله کش تخت، کولخ، بستا سربیر، وائن، بِن آشک، رینن و درگوان، هنوز دیده می‌شود (تصاویر ۸ و ۹).

همچنین برای ساخت ظروف تا دوران متأخر اسلامی هم از جگ استفاده شده است. در بررسی‌های باستان‌شناختی دهستان سردشت، دو قطعه از یک ظرف شکسته ساخته شده از چوب جگ، از محوطه‌ای تاریخی - اسلامی که در ارتفاعات رشته‌کوه ریمان مشرف به سد جگین قرار دارد، به دست آمد (تصویر ۱۰).



تصویر ۶ نمونه‌ای از درهای چوبی کنده‌کاری شده از چوب جگ، زیارت میرعمر، روستای سیگرکن بخش گافر و پارمون (عکس‌ها از: نویسنده).



تصویر ۷. نمونه‌ای از پایه تهمتوک از بُن آشک وائن، هردو از بخش گوهران بشکرد (عکس از: نویسنده).



تصویر ۸. عکس ۱: جناب آقای رحیم علیزاده از روستای کولخ هنرمند سازنده لوازم از چوب جگ؛ عکس ۲: منبر ساخته‌شده از چوب جگ، محل نگهداری فعلی حسینیه روستای کش تخت؛ عکس‌های ۳ و ۴: بیرون و درون یک گرتیپ (حسینیه) روستای بستا سر بیر؛ عکس ۵: منبر حسینیه روستای بستا سر بیر از چوب جگ (عکس از: نویسنده).



تصویر ۹. درون کپر حسینیه آبادی بُن آشک بخش گوهران بشکرد و منبر آن ساخته‌شده از چوب جگ (عکس‌ها از: نویسنده).



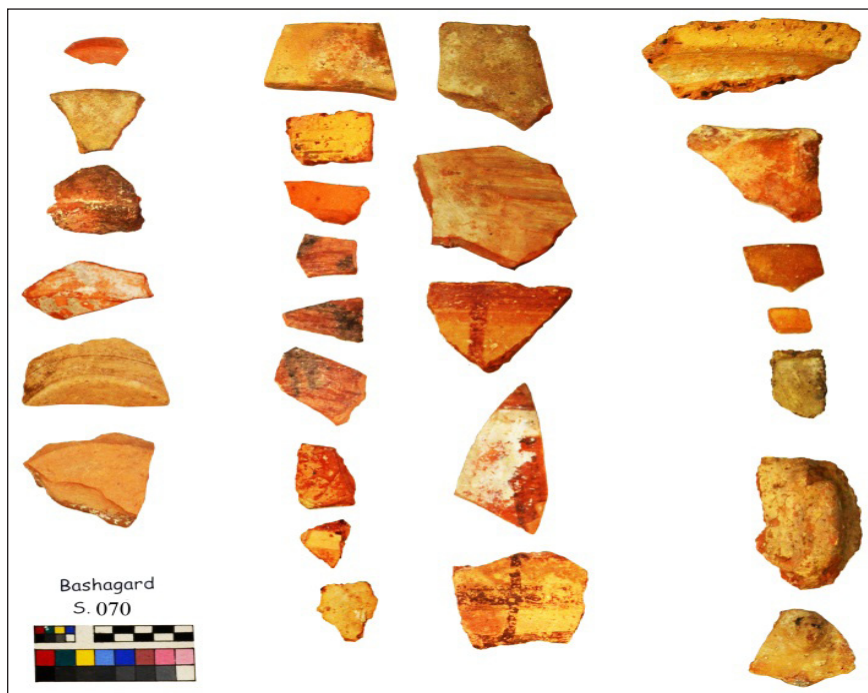
تصویر ۱۰. ظرف به‌دست‌آمده از بررسی‌های سطحی محوطه تاریخی - اسلامی ۰۷۰ در درمیی، بشکرد (عکس از: نویسنده).

مدور قبور خانوادگی) از دوره‌های اسلامی متأخر در کنار نخلستان وجود دارد. بر سطح محوطه، پی‌سنگی دیوارهایی مربوط به سکونت در دوران اسلامی متأخر دیده می‌شود. همچنین، قطعات سفال مربوط به دوران تاریخی و اسلامی متأخر بر سطح محوطه یافت شد (تصویر ۱۱).

این محوطه در دامنه شمالی رشته‌کوه ریمان - که شیب نسبتاً تندی دارد - قرار گرفته است. در شمال شرقی این محوطه، دامداری و چند کپر مسکونی، کوه موسوم به «گراکوه» و قبرستانی از دوران اسلامی متأخر که در پای این کوه قرار دارد، شناسایی شده‌اند (تصویر ۱۰). در دره غربی این محوطه دو هریره (بلوک‌های



تصویر ۱۱. محوطه تاریخی - اسلامی درمیی، محل پیدا شدن ظرف چگ (عکس از: Google earth).



تصویر ۱۲. مجموعه قطعه سفال‌های تاریخی - اسلامی محوطه ۰۷۰ (عکس از: نویسنده).



تصویر ۱۳. بالایی تصویر: رویشگاه جگ در بخش‌های شمالی بشکرد؛ پایین تصویر: محوطه‌های تاریخی - اسلامی که ظرف مورد اشاره در آن یافت شده؛ سمت راست میانه تصویر: کولخ، روستایی که در آن هنوز جگ را برای ساخت صنایع دستی به کار می‌گیرند؛ نقاط قرمز رنگ: پراکندگی روستاها و آبادی‌های دارای منبر جگی و دیگر دست‌ساخته‌های جگ (اشاره‌شده در نوشتار) را نشان می‌دهد (مأخذ: این بخشی از نقشه عملیات مشترک هوایی با مقیاس ۱:۲۵۰۰۰۰ است که از این سایت دانلود شده است <https://legacy.lib.utexas.edu/maps/jog/iran/txu-oclc-58750648-ng40-7.jpg>).

دو قطعه مورد اشاره، متعلق به یک ظرف و به شکل کاسه‌ای گود هستند که سه شیار افقی موازی بر سطح بیرونی آن کنده شده است. با توجه به آثار و بقایای معماری مشهود بر سطح محوطه و در دره غربی آن، و نیز با تکیه بر قدمت مجموعه سفال جمع‌آوری شده از سطح محوطه، می‌توان محوطه و این قطعات را نیز متعلق به دوران تاریخی - اسلامی دانست.

برآیند

پراکندگی زیستگاه شیشم / جگ در جنوب آسیا و قابلیت‌های چشم‌گیر چوب آن، امکان کاربرد آن را به اشکال مختلف در طول تاریخ فراهم آورده است و شواهد استفاده از آن در مصنوعات دست‌ساز در مهم‌ترین محوطه‌های شناخته‌شده دره سند، و شمال و جنوب خلیج فارس وجود دارد.

گرسویچ با دیدن این درخت خودرو در ارتفاعات شمال بشکرد (۱۹۵۶م)، نظریه انتقال چوب آن به شوش و استفاده از آن در کاخ‌های داریوش در آنجا را مطرح کرده است؛ با این فرض که چوب‌ها از طریق بندری در همان نزدیکی (هرمز کهنه در کنار رودخانه میناب یا بندر جاسک) در کشتی‌ها بارگیری می‌شده و به شوش منتقل می‌شده‌اند. این نیز مستلزم بررسی‌های بیشتر و مطالعات دقیق‌تر باستان‌شناسی و کشفیات آینده است. مطالعات نگارنده در خصوص امکان جابه‌جایی چوب جگ از بشکرد به شوش همچنان ادامه دارد.

این نوشتار اشاره‌ای بود به وجود این گونه گیاهی باارزش و پرکاربرد در منطقه بشکرد و معرفی آن برای نخستین بار، تا آغازی بر مطالعات بعدی و جلب نظر پژوهشگران علاقمند حوزه گیاه‌باستان‌شناسی و زبان‌های باستانی باشد تا با مطالعات بین‌رشته‌ای، این ابهام روشن شود و امکان ارتباط بین دو حوزه فرهنگی جنوب غرب و جنوب شرق ایران و اهمیت منطقه بشکرد در دوران هخامنشی و پس از آن، مورد بررسی بیشتر و دقیق‌تر قرار گیرد.

سیاسگزاری

از جناب آقای شمس‌الدینی دهیار روستای درگوان و خانواده گرامیشان که پذیرای من در این روستا بودند (۱۳۹۳)، از جناب آقای حسن رحمانی که برای نخستین بار جگ را در ارتفاعات درگوان در شمال بشکرد به من نشان دادند و به همراه جناب آقای علی صباحی کمالی با صبر و حوصله فراوان مرا در پژوهش‌های میدانی همراهی و راهنمایی کردند، از جناب آقای حسین رحمانی که در کاهکن و بخش‌های دیگر درخت جگ را به نگارنده نشان دادند، بسیار سپاسگزارم.

از آقایان ابراهیم بارانی و اسحاق عباسی از زرآباد مرنگ که در دقایق آغازین سال ۱۳۹۵ راهنمای من در درمی بودند، بسیار سپاسگزارم.

از جناب آقای دکتر جراردو باربرا (زبان‌شناس) که مقاله گرسویچ را در اختیار اینجانب گزارده‌اند، نیز کمال تشکر را دارم.

منابع

۱. امتحانی، محمدحسن و محمدحسین جزیره‌ای. (۱۳۸۱). «پژوهشی درباره درخت جگ در ایران». در *بیابان*، جلد ۷، شماره ۲. ۲ اشکذر.
۲. رحیمی‌نیا، مصطفی. (۱۳۸۷). *فرهنگ مصور گیاهان دارویی*. تهران: اشکذر.
3. Gershevitch, Ilya. (1957). *Sissoo at Susa*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, XIX, pp. 317-320.
4. Tengberg, Margaretha and D. T. Potts. (1999). *gis mes.magan-na (Dalbergia sissoo Roxb.) at Tell Abraq*. Arabian archaeology and epigraphy. Denmark: Munksgaard.
5. Rechinger, K. H. (1986). *Flora Iranica*. No.140/1.
6. Tewari, D. N. (1994). *A monograph on Dalbergia sissoo Roxb.* ISBN=81=7089-171 x.